

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ЗЛОЧИННОГО ДІЯННЯ

УДК : 343.231

В. Л. ЧУБАРЄВ

*доктор юридичних наук,
Академія адвокатури України*

В статті аналізується кримінально-правове і кримінологічне поняття злочинного діяння за допомогою системно-структурного способу пізнання. В результаті цього аналізу сформульовано дефініцію поняття злочину.

Ключові слова: *злочин, злочинне діяння, склад злочину, система, структура, конфлікт.*

A THEORETICAL MODEL OF A CRIMINAL ACT

Chubarev V.

Received: 3 Jun 2016

Теоретичне поняття злочинного діяння найбільш глибоко може бути сформульовано за допомогою системно-структурного аналізу. В найбільш широкому сенсі цього слова під системою розуміють деяку кінцеву множинність елементів і відносин між ними, яка об'єктивно виділена із середовища у відповідності з певною підставою. При цьому підкреслюється, що системою є не будь-який набір об'єктів та їх відносин, а комплекс взаємопов'язаних елементів, що утворюють деяку цілісність, головне в якій – специфічний спосіб взаємодії елементів, який іменується структурою. Основна функція структури в організованій нею системі полягає в тому, щоб забезпечити системі внутрішню міцність, високий ступінь сполучення всіх її елементів, її здатність протистояти середовищу як самостійного, не розчиненого в ній утворення.

Дослідник, що трактує об'єкт свого вивчення як деяку систему, зобов'язаний довести, що 1) феномен, який вивчається, являє собою цілком конкретну кінцеву множинність інтегрованих елементів; 2) на зазначеній множинності фіксуються певні відносини; 3) завдяки деякій конкретній «специфікації» зазначених відносин диференційована множинність одержує специфічну цілісність, тобто із сукупності самостійних об'єктів перетворюється в новий оригінальний феномен.

На перший погляд, законодавець, визначаючи злочин як передбачене законом суспільно небезпечне діяння, чітко проводить до системне уявлення, оскільки трактує злочин як просте (одноелементне)

діяння, що має деякі особливі властивості. І хоча такого роду розуміння проблеми «злочину» одержало в кримінально-правовій теорії загальне визнання, уважний аналіз тексту закону вказує на деяку поверховість даного розуміння і його неузгодженість з низкою безспірно встановлених фактів.

Замислимося над виразом «діяння, що посягає на суспільні відносини». Подібне вживання слів без сумнівів являє собою неявне уведення в розгляд людини, про дії чи бездіяльність якої йде мова.

Дійсно, з кримінально-правової точки зору позбавленим сенсу є уявлення про «діяння» як про дію сил природи, тварини тощо. А якщо це так, то під злочиним слід розуміти не що інше, як поведінку людини, що здійснює певний клас діянь. І взагалі посягати на суспільні відносини може лише діюча особа, але ні в якому разі не вчинюване даною особою діяння. Розмірковуючи інакше, ми фетишизуємо діяння, приймаючи суспільні відносини не за відносини людей з приводу речей, а за відношення самих речей. Речі (як і діяння) можуть бути лише об'єктами, але ніяк не суб'єктами суспільних відносин.

Будь-яке конкретне діяння є не що інше, як діяльність індивіда, що здійснює посягання на суспільні відносини і реалізує таким шляхом відповідну мету. Всяке конкретне діяння тому є діяльність індивіда. Природно, що вчинюване в результаті такої діяльності діяння виступає або як засіб, що експліціює зміст згадуваної діяльності, або як її наслідок. Лише така інтерпретація діяння приводить нас до терміну «посягання», яке є характеристикою не самого діяння, а його автора.

Наведені міркування дають підстави для наступного твердження: хоча в законодавчій дефініції злочину мова йде лише про один об'єкт – діяння, фактично в ній мається на увазі діючий (або бездіяльний) індивід, що об'єктивізує у формі посягання на суспільні відносини таку поведінку, реалізація якої

заборонена відповідними нормами кримінального закону.

Викладене дозволяє автору вважати доведеним твердження про те, що під злочиним слід розуміти не одну елементарну річ (діяння), а кінцеву множину трьох елементів: суспільна небезпечність, винність діяння, суб'єкт злочину. Або, іншими словами, необхідною умовою виникнення феномена «злочин» є така підмножина названих елементів, яка одночасно належить всім вихідним множинам, тобто злочин виникає тільки на перетині вихідних множин.

Дана умова, яка в логіці іменується необхідною (родовим визначенням), не є достатньою для актуалізації потенційної можливості злочину: вимагається ще одна умова, яка в логіці одержала назву достатньою. Ця умова виступає як сукупність властивостей, якими названі елементи повинні володіти для того, щоб через описання в кримінальному законі вони могли набути статусу так званих ознак видової відмінності. Необхідно особливо підкреслити, що у відповідності з логічними правилами всі ознаки видової відмінності повинні у тій чи іншій формі відтворюватися в дефініції поряд з родовим визначенням.

Відносно властивостей, які повинні мати особи, що вчиняють злочини, законодавча дефініція не містить ніяких вказівок. Разом з тим, з норм кримінального закону випливає, що обов'язковою властивістю суб'єктів, які входять у цю множину, є їх кримінальна дієздатність, яка складається з осудності і досягнення віку кримінальної відповідальності. Якщо не оспорювати правильність вказаного рішення, то важко не погодитись з тими авторами, які бачать у відсутності у законодавчій дефініції вказівки на згадувані ознаки порушення логічних правил формулювання визначень.

Подальший аналіз проблеми вимагає внесення деякої ясності у використовану термінологію. Зокрема, необхідно нагадати, що під «властивістю» звичайно розуміється

деякий «внутрішній» атрибут того чи іншого об'єкта, який притаманний саме цій речі, але відсутній у решті. Відношення ж – це своєрідний «зовнішній» зв'язок, свого роду функція положення одного об'єкта відносно іншого, що не входить в жоден із зіставлених об'єктів. Іншими словами, у відношенні беруть участь не менше двох об'єктів, а властивістю ми називаємо деякий атрибут одного. Наведені уявлення, якщо застосувати їх до поняття «злочин», істотно спрощують формально-логічний аналіз. Водночас, вони роблять незвичним і важким для сприйняття змістовий сенс даного аналізу. Це пояснюється тим, що в законі названі «ознаки» діяння, які за прискіпливого розгляду виявляються не властивостями, а всього лише відношеннями між об'єктами, що входять в цей феномен.

Поряд з відношенням винуватості елементи зазначеної множини пов'язані й іншим відношенням, а саме: відношенням конфліктності мети особи, що вчиняє злочинне діяння, та відповідних соціальних інтересів. Термін «конфліктне відношення» являє собою вдале звуження ознаки «посягання» на суспільні інтереси. За такого розуміння стає очевидним що і дана «властивість» є всього лише специфічним відношенням, що встановлюється законом між елементами. Не буде зайвим підкреслити, що через відсутність терміну «конфліктність» відношення, що ним позначається, нерідко вводилось у поняття «винуватість». Саме це поклало початок виникненню дискусії між прибічниками психологічної та нормативної шкіл кримінального права.

Слід підкреслити, що відношення винуватості й конфліктності є не просто відношеннями, а взаємовідношеннями зазначених елементів. Суть взаємовідношення належності полягає не лише в тому, що воно реєструє відношення суб'єкта до результату (діянню), але і в тому, що наявний результат взаємно однозначно кореспондує цілям діючого певним чином суб'єкта. Ілюстрацією того, що зв'язок

«суб'єкт – діяння» являє собою взаємовідношення, слугує хрестоматійний приклад удару ножом у сідницю, який супроводжується смертю потерпілого від інфаркту міокарда. Такого роду ситуація лежить в основі концепції причинного зв'язку, розробка якої є розвитком положення про взаємний зв'язок елементів множин, що розглядаються, як однієї з умов виникнення феномена «злочин».

Положення, у відповідності з яким «конфліктність» також являє собою своєрідний (негативний) взаємозв'язок елементів, доведений теорією кримінального права: перш ніж оголосити те чи інше діяння протиправним, держава повинна оцінити його і констатувати, що об'єктивно існує суперечність між цим діянням і встановленими суспільними відносинами. Якщо ж винувата особа шляхом вчинення відповідного діяння не має наміру порушити встановлений порядок спілкування і об'єктивно не порушує його, то не повинно підніматися і питання про заборонність такого діяння, оскільки там, де шляхом зміни суспільних відносин не заподіюється соціальна шкода, немає і злочину. Отже, за відсутності відношення конфлікту вчинене ні за яких умов не повинно визнаватися злочином. Слід вважати, що це є природною вимогою криміналізації, ігнорування якої приводить до законодавчого свавілля.

Навряд чи необхідно щось додати до такого роду уявленням, а тому можна вважати їх достатньою підставою для твердження, згідно з яким на множині, що аналізується, законодавець вимагає присутності трьох відношень: елементи множин повинні бути пов'язані відношенням конфлікту, відношенням належності, а всі названі елементи – відношенням тотожності.

Найважливішим результатом, який вдається експліціювати із сказаного, є те, що для виникнення феномену «злочин» вимагається наявність всіх зазначених відношень і саме така їх послідовність. Звідси випливає,

що усунення відношень тотожності елементів множин комплексу їх законодавчих описань усуває можливість або встановлення кримінальної відповідальності, або притягнення відповідної особи до такої відповідальності, або кримінальної караності вчиненого. Без відношення конфлікту немає криміналізації діянь, а відсутність відношення належності рівнозначно невинуватості особи у вчиненому.

Друга частина висновку експліціює наявність між елементами множин нового аспекту взаємозв'язку, який можна позначити як «відношення відношень». Справа в тому, що якщо в тріаді, яку ми розглядаємо, поміняти місцями відношення конфлікту і тотожності, то ми одержимо результат, згідно з яким вчинюване індивідом діяння виявляється таким, що відповідає загальноприйнятим відношенням, що одночасно констатує неістинність твердження про вчинення цією особою забороненого кримінальним законом діяння.

Однак саме цей результат є тією передумовою, яку вимагає інтерпретація відношення як властивості: відомо, що основою правомірності вказаної інтерпретації виступає перехід у вивченні відповідного складного об'єкта з рівня відношень елементів, що у нього входять, на рівень в'язків. Лише внаслідок того, що ми розглядаємо окремі відношення у їхньому взаємозв'язку, тобто як спеціальний комплекс, виникає логічна підстава трактувати відношення, які складають цей комплекс, у «згорнутому» вигляді, або, інакше кажучи, розглядати їх властивості нової речі. У іншому випадку цей комплекс розсиплеться на ізольовані відношення, що не належать сукупності елементів, які не входять у сукупність, а значить таких, що не мають ознак їхніх властивостей.

Якою ж є структура системи «злочин»? Задалося б, визначення феномену «злочин» як системи знімає поставлене питання. Однак це не так. Саме собою вказане знання дає мало. Вважається, що поняття про об'єкт як системи можна скласти лише у тому

випадку, якщо буде пізнана структура (закон організації) даної системи. У зв'язку з цим деякі дослідники вимагають обов'язкового включення відомостей про специфіку структури у визначення відповідної системи. Автор керується уявленням, у відповідності з яким «злочин» є не що інше як його склад. Вперше такого чину думка висловлювалась ще в 60-і роки минулого століття і формулювалась у такому вигляді: склад злочину є ядром і структурою кожного окремого злочину.

Формальним доказом правильності наведеної думки є такий.

Традиційно в кримінально-правовій доктрині під складом злочину розуміється сукупність ознак, за допомогою яких кримінальний закон визначає посягання як злочинне. З логічних позицій термін «склад злочину» трактується у вигляді конструкції, що формально позначає основний зміст поняття «злочин». Але тоді основним змістом дефініції злочину повинна бути зазначена вище сукупність ознак, яка визначає злочинність посягання. Думається, що з цим важко не погодитись. Дійсно, склад злочину інтегрує відомості про об'єкт, суб'єкт, суб'єктивну та об'єктивну сторони злочину. Та обставина, що об'єкт злочину (із змістової точки зору) є вченням, яке допомагає довести, на яке саме суспільне відношення вчинено посягання, а також якою конкретно нормою кримінального закону дане відношення охороняється, в нашій науці є загально визнаним. Вчення про суб'єкт злочину, яке сприяє доведенню кримінальної дієздатності винуватого, формально інтерпретується як забезпечення умов належності і тотожності множин. Вчення про суб'єктивну сторону, змістово доводить винуватість і формально обґрунтовує наявність відношення належності в одній із форм, які встановлюються множиною. Нарешті вчення про об'єктивну сторону, особливо у формі теорій про причинний зв'язок і кваліфікацію, обґрунтовує відношення належності і доводить наявність відношення.

З урахуванням наведених вище міркувань можна дати наступне визначення злочину:

1. Злочином визнається посягання на суспільні відносини, що мають властивість суспільної небезпеки.

2. Суспільну небезпечність являють посягання, що містять всі ознаки складу злочину, а саме:

посягання спрямовано хоча б проти одного із суспільних відносин, яке в установленому порядку взяте кримінальним законом під охорону;

вчинено шляхом виконання діяння (дії або бездіяльності), прямо забороненого хоча б однією із статей діючого кримінального законодавства;

виконано кримінально дієздатною особою, тобто осудною; суб'єктом, який досяг визначеного кримінальним законом віку; в особливо передбачених випадках – ще й додатковими ознаками, які вимагаються за спеціальним законом;

посягання здійснено винувано (навмисно чи з необережності).

3. Злочином не повинно визнаватися таке посягання, що містить ознаки складу злочину, яке втрачає властивість суспільної небезпечності внаслідок:

необхідної оборони;

крайньої необхідності;

виконання обов'язків під час затримання особи, що вчинила злочин;

допустимого професійного або господарського ризику;

своєї малозначності.

4. Вчинення винуватою особою злочину тягне за собою можливість застосування до нього заходів кримінального покарання або інших передбачених законом наслідків чи обмежень. Факт вчинення злочину може вважатися дійсним лише у тому випадку, якщо його встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Автор не претендує на те, щоб сформульовані ним положення були вирішенням вказаної проблеми. Априорний аналіз даної проблеми навіть на основі системного підходу не може претендувати на одержання фундаментальних результатів. Для цього є необхідним ретельне дослідження всіх елементів і відношень системи «злочин», а також накопичення відповідного емпіричного матеріалу. Між тим подібні дослідження вимагають значних сил і часу. Співставляючи реальні можливості з обсягом майбутніх досліджень, автор обмежує предмет даної роботи вивченням лише одного з елементів системи «злочин» – злочинного діяння.

Стаття надійшла до редакції: 03.06.2016.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

A THEORETICAL MODEL OF A CRIMINAL ACT

Chubarev V.

Abstract: The article analyzes the notion of a criminal act in criminal law and criminology by using of a system-structural method of cognition. As a result of this analysis, we formulated the definition of the concept of crime

Keywords: crime, criminal act, corpus delicti, system, structure, conflict.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПРЕСТУПНОГО ДЕЯНИЯ*Чубарев В. А.*

Резюме: В статье анализируется уголовно-правовое и криминологическое понятие преступного деяния с помощью системно-структурного способа познания. В результате этого анализа сформулирована дефиниция понятия преступления.

Ключевые слова: преступление, преступное деяние, состав преступления, система, структура, конфликт.